

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԻՐԻՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԵՄԻ ԲԱԲԱԶԱՆՑԱՆ

ՀՈԳԵԲԱՆԻ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԴԻԱԳՆՈՍՏԻԿԱՅՈՒՄ
ՏԵՍԱԿԱՆ ՍՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ՅՈՒՐԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԺԹ 00.01 «Ընդհանուր հոգեբանություն, հոգեբանության տեսություն և
պատմություն, անձի հոգեբանություն» մասնագիտությամբ հոգեբանական
գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ-2024

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում

Գիտական ղեկավար՝ **Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆ.
Հրանտ Միքայելի Ավանեսյան**

Պաշտոնական
ընդդիմախոսներ՝ **Հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Կամո Երեմի Վարդանյան**

**Հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գոռ Սուրենի Եսայան**

Առաջատար
կազմակերպություն՝

**Երևանի Միխիթար Հերացու անվան
պետական բժշկական համալսարան**

Ատենախոսության պաշտպանությունը կկայանա 2024թ. հոկտեմբերի 18-ին, ժ. 15:00-ին Երևանի պետական համալսարանին առընթեր գիտական աստիճաններ շնորհող ԲՈԿ-ի հոգեբանության 067 մասնագիտական խորհրդի նիստում:
Հասցեն՝ 0025, ք.Երևան, Աբովյան 52Ա:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Երևանի պետական համալսարանի գրադարանում:
Սեղմագիրն առաքված է 2024 թ. սեպտեմբերի 13-ին:

Հոգեբանության 067 մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար, հոգեբանական
գիտությունների թեկնածու, դոցենտ՝

Գ. Ռ. Հայրապետյան

ՆԵՐՄՕՈՒԹՅՈՒՆ

Արդիականություն: Հոգեբանների պրակտիկայում կիրառվող մեթոդների գիտական հիմնավորվածության խնդիրը երկար տարիներ արդիական է և վերլուծվում է բազմաթիվ ուսումնասիրություններում և հանրային քննարկումներում: Ժամանակակից հոգեբանության ձևավորումը կապված է նորի առաջացման և գոյություն ունեցող պարադիգմների զարգացման հետ, որոնք միտված են գործնական կիրառման: Հոգեբանության զարգացման պատմությունը ցույց է տալիս տեսական և գործնական հոգեբանության փոխազդեցության ճգնաժամային դրսևորումների բազմաթիվ փաստեր, որոնք կապված էին ընդհանուր գիտության զարգացման արտաքին և ներքին խնդիրների հետ: Դա կարող է պայմանավորված լինել այն հանգամանքով, որ հոգեբանի հետազոտության և գործնական գործունեության մեջ հոգեբանական ճանաչողության ծագումնաբանական սկզբունքների առկայության առանձնահատկությունները երկար տարիներ գրավել են գիտնականների ուշադրությունը:

Հոգեբանության էմպիրիկ հետազոտությունների մեկնաբանման վերաբերյալ վիճելի քննարկումների և կարևոր ձևակերպումների հարցերը շարունակում են մտահոգել գիտնականներին, ովքեր վերլուծում են այդ խնդիրները ընդհանուր և հատուկ մեթոդաբանության տեսանկյունից (Niglas K., 2010; Bacan, D., 1975; Alvin I. Goldman, 1985; R. A. Duschl, R. Hamilton & R. E. Grandy, 1990; T. Teo, 2008; В.М. Аллахевдов, 2008; В.М. Розин, 2011; В.А. Мазиллов, 2020). Գիտության փիլիսոփաների և հոգեբանության տեսաբանների գիտական մոտեցումները փորձում են բացահայտել ծագումնաբանական և էթիկական խնդիրների վեկտորները՝ դրանց կիրառական իրականացման համար հոգեբանական գիտելիքների վալիդությունը, ստուգումը և հուսալիությունը բարձրացնելու համար: Հոգեբանական գիտության հիմնական հասկացությունների և օրենքների ծագումնաբանական կարգավիճակի խնդրի և դրա գործնական արդյունքների վերլուծությունը ցույց տվեց, որ այդ հարցերի լուծման փորձերի ժամանակագրությունը երկարաժամկետ բնույթ է կրում: Այս բոլոր վիճելի հարցերը շարունակում են մնալ արդիական և նպատակ ունեն հաղթահարել գիտական մեկնաբանությունների, հետազոտությունների և կրթության միջև և գործնական մոտեցումների առկա տարբերությունները:

Է.Բ.Գոլդմանը իր հետազոտության եզրակացություններում քննարկում է ծագումնաբանական և հոգեբանության միջև բարդ կապը՝ մասնավորապես ընդգծելով նորմատիվ ծագումնաբանության կարևորությունը: Այս եզրակացությունը ցույց տվեց, որ նորմատիվ մոտեցման ներդրումը թույլ է տալիս պնդել, որ հոգեբանությունը կարող է կարևոր ներդրում ունենալ նույնիսկ նորմատիվ ծագումնաբանության մեջ, ինչպես նաև հիմնավորել հոգեբանական հետազոտության և ծագումնաբանության սերտ կապը: Անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել ծագումնաբանության կարևորությունը, որը ներկայացված է APA հոգեբանական բառարանում, որտեղ ասվում է. «Հոգեբանության մեջ ծագումնաբանության նկատմամբ հետաքրքրությունը ծագում է երկու հիմնական աղբյուրներից: Նախ, որպես մարդու վարքագծի գիտություն, հոգեբանությունը

վաղուց հետաքրքրված է բոլոր տեսակի գիտելիքների ձեռքբերման և ուսուցման գործընթացներով: Երկրորդ՝ որպես գիտություն, հոգեբանությունը շահագրգռված է հիմնավորելու գիտելիքի նկատմամբ իր պահանջները: Այս մտահոգությանն ի պատասխան՝ հոգեբանության ծագումնաբանության վերաբերյալ աշխատանքների մեծ մասը կենտրոնացել է գիտելիքների գիտականորեն ստացված հայտարարությունների գիտական մեթոդի և հիմնավորման վրա»:

Վ.Մ. Ռոզինը (2010) մանրամասնորեն ուսումնասիրում է «սկադեմիական հոգեբանական տեսությունների» և «ոչ սկադեմիականի», «գործնականի» հիմնական տարբերությունները: Հոգեբանության սկադեմիական մոտեցումները հիմնված էին բնագիտության վրա, անտեսում էին գործնական պահանջները և ուսումնասիրում էին իդեալական օբյեկտները: Սոցիալական և վարքային հետազոտությունների ոլորտում ենթադրվում է հետազոտության մեթոդաբանության բազմաչափ մոդել, որը, մեկնաբանելով տեսական մոտեցումները, թույլ է տալիս գտնել բազմաթիվ հարցերի պատասխաններ, որոնք հետաքրքրում են ժամանակակից գիտնականներին (Ք. Նիգլաս, Niglas, K. 2010):

Այն առումով, որ հոգեբանների համալսարանական կրթությունը ներառում է հիմնարար և համակարգված տեսական գիտելիքների ձեռքբերում՝ այն հետագա հետազոտություններում և գործնականում կիրառելու համար: Այս հանգամանքը նման է Ռ.Ա. Դուշլայի և այլոց դիրքորոշմանը, ովքեր բնութագրում են գիտելիքի կառուցվածքը, որը հիմնականում կազմվում է առարկայի ոլորտում կարևոր հասկացություններ և կապեր պարունակող որոշակի սխեմաներով: Բսկ ձեռք բերված գիտելիքների հետագա օգտագործումն իր հերթին նախատեսում է մտապահման և կիրառման ընթացակարգերի համակարգ, ինչպես նաև սխեմաների վերանայում, քանի որ դա կախված է բազմաթիվ հանգամանքներից: Ակադեմիական հրատարակության հեղինակը կենտրոնանում է բազմաթիվ ժամանակակից խնդիրների վրա, որոնք բնութագրում են ծագումնաբանությունը: Մանրամասնորեն վերլուծված են ծագումնաբանական և ճանաչողական գիտությունների փոխհարաբերությունների նոր տեսակը, մտքի փիլիսոփայության, ծագումնաբանական հարաբերականության և սոցիալական կառուցողականության հետ կապը, անհատական և հավաքական ինքնությունը, ինչպես նաև վիրտուալ իրականության այսօրվա խնդիրները: Այս տեսակետները ցույց են տալիս, որ տեսական և գործնական հոգեբանական մոտեցումների միջև փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունները պարունակում են հարցեր ժամանակակից իրականության մեջ ծագումնաբանական սկզբունքների առկայության աստիճանի վերաբերյալ:

Ցալարիիլզմի մեթոդաբանական դիրքորոշումը (ըստ Չ.Փիրսի) բխում է նրանից, որ ցանկացած գիտելիք կրում է միայն մոտավոր և հավանական բնույթ: Հոգեբանական գիտությունը հաղթահարում է այս առանձնահատկությունները իր պատմական զարգացման ընթացքում, և այս ուղղությունն ունի իր առանձնահատկությունները տարբեր երկրներում: Այս առանձնահատկությունը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, որոնց թվում կարևոր են հոգեբանական պրակտիկայի և ախտորոշման գիտական մեթոդների չափանիշները:

Ակնհայտ է հոգեբանական տեսությունների և հոգեբանի պրակտիկ գործունեության միջև կապը մատնանշող հրապարակումների և հետազոտությունների կիրառական նշանակությունը: Հոգեբանական գիտելիքների մեկնաբանման նման մոտեցումներն ունեն կարելուր կրթական ուղղվածություն. Մույն ատենախոսության հետազոտությունում օգտագործվող հիմնական հասկացությունների և եզրույթների մեկնաբանությունը հիմնված է գիտական հրատարակություններում, դասագրքերում և հանրագիտարաններում սահմանված հոգեբանական հիմնարար դրույթների վրա:

Տեսական-էմպիրիկ ուսումնասիրության **նպատակն** էր վերլուծել տարբեր երկրների օրինակով մասնագետների հետազոտական և պրակտիկ գործունեության մեջ հոգեբանական գնահատման (ախտորոշման) մեթոդների կիրառման տեսական մոտեցումների և սկզբունքների և հարակից խնդիրների քննարկման արդի միտումները:

Հետազոտության խնդիրներ՝

1. Վերլուծել հոգեբանի գործունեության հետազոտության և գործնական գնահատման տեսական մոտեցումների և սկզբունքների կիրառման առանձնահատկությունների ուսումնասիրության մեթոդաբանական մոտեցումը:
2. Հիմնավորել տեսական և էմպիրիկ հետազոտությունների ռազմավարությունը, ինչպես նաև համակարգել տվյալների հավաքագրման և վերլուծության մեթոդները:
3. Իրականացնել հոգեբանական ճանաչողության և պրակտիկայի ուսումնասիրության տեսական խնդիրների համեմատական վերլուծություն:
4. Հարցման միջոցով ուսումնասիրել հոգեբանի պրակտիկայում տեսական գիտելիքների կիրառման առանձնահատկությունները:
5. Բացահայտել ախտորոշման գործընթացի մեթոդաբանական հիմքերի առանձնահատկությունները խորհրդատվական և հոգեթերապևտիկ գործունեության մեջ:
6. Որոշել հոգեբանական օգնության և ծառայությունների ներկայացման, առաջխաղացման և ընկալման հիմնական չափանիշները:

Հիմնական վարկած: Ենթադրվում էր, որ անձի և նրա հոգեկան գործընթացների ու վիճակների մասին գիտելիքներ ձեռք բերելու հոգեբանական գործիքները, որոնք ունեն բարդ հայեցակարգային և մեկնաբանական մոտեցումներ, այսինքն՝ հոգեբանական տեսությունների, մոտեցումների և հոգեբանական հետազոտության մեթոդների «պոլիֆոնիան», մասնավորապես՝ հոգեդիագնոստիկական, հակված են վերափոխվել հոգեբանների պրակտիկ գործընթացում՝ ի տարբերություն հետազոտական գործունեության:

Բազմափուլ ատենախոսության հետազոտության ենթավարկածները, որոնք կապված են գործնականում հոգեբանական հետազոտությունների տեսական հիմքերը գնահատելու անհրաժեշտության հետ, տվել են հետևյալ հարցերի պատասխանները (խնդրահարույց հիմնահարցեր).

- ի՞նչ տեսական սկզբունքների է հետևում հոգեբանը գիտական հետազոտությունների և հոգեբանական պրակտիկայի գործընթացում (անձի և նրա վիճակի գնահատման, հոգեբանական խորհրդատվության և թերապիայի ժամանակ):

- ինչպե՞ս և որքան՞ով է ժամանակակից տեղեկատվական դաշտն ու սոցիալ-հոգեբանական իրավիճակը (Կովիդ-19 և 44-օրյա պատերազմ) ազդում հոգեբանական գնահատման տարբեր ձևաչափերի (զրույց, հարցում, թեստեր) և միջամտությունների (վերապատրաստում, խորհրդատվություն և թերապիա) վրա:

- ի՞նչ տեսական մոտեցումներ և գիտական ձեռքբերումներ են կիրառվում հոգեբանների կողմից գործնական հոգեբանական ծառայությունները խթանելու համար՝ համեմատած հետազոտական տեխնոլոգիաների հետ:

Հետազոտության առարկան հոգեբանության տեսական մոտեցումների և սկզբունքների կիրառական տեսակետն է:

Հետազոտության օբյեկտը հոգեբանական հետազոտությունների և գործնական գործունեության տեսական մոտեցումներն ու սկզբունքները վրա հիմնված միտումներն են:

Մեթոդական և տեսական հիմքեր: Հետազոտության տեսական և մեթոդական հիմքերն են. քննարկվող Թոմաս Թեյլի (1999) գիտելիքի տարբեր գործառնությունների միջև հավասարակշռության ընդունման կամ մերժման հետևանքների և հոգեբանական պրակտիկայի վրա դրանց ազդեցության մասին. Ա.Բ. Գոլդմանի (1985) փիլիսոփայական մոտեցումը իմացաբանության և հոգեբանության փոխհարաբերություններին. ինչպես նաև Վ.Ջեյմսի և Բ.Լոկատտսի կարևոր աշխատություններում ներկայացված գիտական հետազոտությունների հիմնարար սկզբունքների մասին: Մենք նաև ելնում ենք հոգեթերապևտիկ և այլ կիրառական հոգեբանության պրակտիկայի բարելավման նոր հետազոտական մեթոդի վերաբերյալ ժամանակակից մոտեցումներից (D. Fisham, 2001), Դերեկ Թրուսկոտի հետազոտական մտորումները հոգեթերապիայի տեսությունների «ճշմարտություն» մասին, ինչպես նաև ապացույցների վրա հիմնված հոգեբանական գնահատման (ապացուցողական հոգեդիագնոստիկա) վերաբերյալ Ռոբերտ Բորնիտեյնի մեթոդաբանությունից (R. Bornitein, 2016):

Հետազոտության մեթոդներ և ընտրանք: Ատենախոսության հետազոտության ընթացքում օգտագործվել են տեսական և էմպիրիկ տվյալների հավաքագրման, վերլուծության և մեկնաբանման որակական և քանակական մեթոդներ: Տվյալների հավաքագրման համար օգտագործվել են թեմատիկ և որակական բովանդակության վերլուծության (content analysis) մեթոդներ, մեկնաբանական ֆենոմենոլոգիայի մեթոդներ, հարցազրույցներ և հարցումներ, տվյալների վիճակագրական վերլուծություն:

Հետազոտության տարբեր փուլերում իրականացված հարցմանը մասնակցել են 377 մարդ, այդ թվում՝ 76 փորձագետ հոգեբան:

Գիտական նորույթ: Համապարփակ համեմատական վերլուծությունը (տեսական և էմպիրիկ տվյալների) հնարավորություն տվեց բացահայտել տեսական գիտելիքների ձևավորման և հարաբերակցության առանձնահատկությունները հոգեբանների պրակտիկ գործունեության մեթոդների և, մասնավորապես՝ հոգեբանական գնահատման մեթոդների հետ: Այս հարաբերակցության ընդգծված առանձնահատկությունները վկայում են հերմենևտիկ բնույթի տեսական գիտական սկզբունքներից հեռավորության միտումները, ինչպես նաև այցելուների գնահատման մեթոդների (զրույց, դիտարկում, թեստեր) օգտագործման ժամանակ

հայեցակարգային տեսակետների ռացիոնալացման գործընթացը, ի տարբերություն հետազոտության մասնակիցների գնահատման, որտեղ գերակշռում են խմբային ցուցանիշները և դրանց վիճակագրական բնութագրերը: Այս փաստը հաստատվեց տեսական վերլուծության գործընթացում, որը բացահայտեց հակադիր օրինակափոխություն, այսինքն՝ գիտական հետազոտությունների գործընթացի դրական միտում: Համեմատական վերլուծության ընթացքում բացահայտվել են տարբեր գիտական դպրոցներում՝ ԱՄՆ-ում, Հայաստանում և Ռուսաստանում մասնագիտական գործառնությունների ձևավորման միտումները: Ընդգծվել է նաև հետազոտության տեսական հիմքի և կիրառվող մեթոդների միջև փոխհարաբերությունների կարևորությունը, քանի որ դա անհրաժեշտ է ինչպես էմպիրիկ հետազոտությունների, այնպես էլ այցելուների հետ գործնական աշխատանքի բովանդակային վավերականության համար (գնահատման մեթոդների կիրառումը հոգեբանական խորհրդատվության և թերապիայի գործընթացում): Միաժամանակ ընդգծվում է հոգեբանների կրթական գործընթացի ամբողջականության և հաջորդականություն կարևորությունը, որի ընթացքում անհրաժեշտ է զարգացնել ինչպես գիտելիքների համակարգ, այնպես էլ դրանց կիրառման հմտությունների մասին՝ հաշվի առնելով տեսական մոտեցումները, սկզբունքները և դրանց խելամիտ մեկնաբանությունը:

Հետազոտության գիտագործնական նշանակություն. Այսպիսով, վերլուծական և էմպիրիկական հետազոտությունը արձանագրել է տեսական կողմնորոշման հայեցակարգայնացման և չափման, ինչպես նաև պրակտիկ հոգեբանների գործունեության կազմակերպման հարցերը իրենց գնահատող ուսումնասիրություններում հայտնվում են հիմնականում վերլուծական - էմպիրիկ և օբյեկտիվ - սուբյեկտիվ մակարդակում: Ժամանակակից հոգեբանի մասնագիտական գործունեությունն ուղղված է առավել օբյեկտիվ արդյունքի ձեռքբերմանը, ինչը թույլ է տալիս կարգավորել ինչպես հետազոտական, այնպես էլ գործնական գործունեությունը՝ դրանով իսկ առաջարկելով նորմեր, ստանդարտներ, չափորոշիչներ և նույնիսկ այն կարգավորող օրենքներ: **Կիրառական նշանակությունը** պայմանավորված է նրանով, որ հետազոտության արդյունքների հրապարակումների վերլուծությունը և մեր էմպիրիկ հետազոտությունը ցույց են տվել, որ անձի և նրա հոգեկան գործընթացների ու վիճակի գնահատման տարբեր մեթոդների գործնական կիրառումը դառնում է ավելի արդյունավետ, եթե առկա են առձանագրումներ և ապացույցներ, որոնք հիմնված են տվյալների գրանցման գիտականորեն հիմնավորված կանոնների և հոգեբանական ներագրման խորհուրդ սրվող մեթոդների վրա:

Պաշտպանության ներկայացվող դրույթներ

1. Գիտական հետազոտություններում ծակումնաբանական սկզբունքները հաշվի առնելու և կիրառելու կարևորությունը ուղղակիորեն կապված է տեսական մոտեցումների և հասկացությունների վրա հիմնված հոգեբանական գիտելիքների զարգացման միտումների հետ, որոնք ուղղակիորեն ազդում են հոգեբանների և հետազոտական, և՛ գործնական գործունեության վրա:

2. Ժամանակակից հոգեբանության մեջ կոնցեպտուալ և տեսական կողմնորոշման վրա հիմնված չափման խնդիրները (հոգեբանական

գնահատում/հոգեդիագնոստիկա) ի հայտ են գալիս հիմնականում վերլուծական-էմպիրիկ հետազոտության և օբյեկտիվ-սուբյեկտիվ հետազոտության մակարդակում, որը գործնական աշխատանքում փոփոխվում և դառնում է ավելի պարզեցված:

3. Հոգեբանական ծառայությունների մատուցման սոցիալ-հոգեբանական ժամանակակից փոփոխումները, մասնավորապես՝ բնակչության հոգեբանական գնահատման և հոգեկան առողջության պահպանման հրատապությունը (հետպատերազմական իրավիճակ), հոգեբան-այցելու հեռավոր փոխգործակցության ձևաչափը (Covid-19) կտրուկ ազդել են հոգեբանական տվյալներ ստացման ձևի և բովանդակության վրա, այն է՝ թեստավորման և հարցումների առցանց ձևերի օգտագործումը, թեստավորման տվյալների գոբալ հավաքագրումը և վերլուծությունը, հաղորդակցության համատեքստի լեզվական միտումներ, կենսաբանական հետադարձ կապի կարևորության անտեսումը և այլն:

4. Հայաստանի հոգեբանական կենտրոնների գործունեության համեմատական վերլուծությունը ամերիկյան և ռուսական կենտրոնների հետ բացահայտեց էական տարբերություններ ինչպես քանակական, այնպես էլ որակական ցուցանիշներում: Այս տարբերությունները արձանագրվում են մասնագետների ընտրության չափանիշների, գործունեության լիցենզավորման առկայության, մատուցվող ծառայությունների պահանջների հստակեցման, այցելուների թիրախային խմբի որոշման, մասնագետների գիտական իրավասության գնահատման չափանիշների առկայության, ապահովագրության, սարքավորումների առկայության և տեխնիկական հագեցվածությունը մեջ:

Տեսական և էմպիրիկ հետազոտությունների հուսալիությունն ու հրապարակայնությունն ապահովվում է հետևյալ չափորոշիչներով. վերլուծվել է ժամանակակից գիտնականների գիտական աշխատանքների ծավալուն վերլուծություն (ընդամենը՝ 226), փորձագետ հոգեբանների մասնակցություն (գիտական աստիճան, գիտական և գործնական փորձի ավելի քան 10 տարի), տարբեր երկրներից ավելի քան 2,500 համացանցային աղբյուրներ և առցանց փաստաթղթեր: Ատենախոսության արդյունքներն ունեին լայն հանրային ներկայացում (3 միջազգային գիտաժողովների, 8 գիտական հրապարակումներ) և մասնակցություն ԵՊՀ ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի քննարկումներին:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ներածություն, գրականության վերլուծության երեք գլուխ, չորրորդ գլուխ ուսումնասիրության մեթոդաբանություն և պլանավորում, հինգերորդ՝ արդյունքներ, ուսումնասիրության վերլուծություն և քննարկում, եզրակացություններ, հղումների ցանկ, հավելված:

ԱՏԵՆԱՒՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսական աշխատանքի **ներածության** մեջ ներկայացրել ենք թեմայի հետազոտության արդիականությունը և հետազոտվածության աստիճանը, նպատակը, խնդիրները և վարկածը, օբյեկտը և առարկան, տեսական ու մեթոդաբանական հիմքը: Այնուհետև ներկայացվել են կիրառված մեթոդները, հետազոտական ընտրանքը, հետազոտության գիտական նորույթը, աշխատանքի

տեսական ու գործնական նշանակությունը, պաշտպանության ներկայացվող դրույթները, հետազոտության փորձաքննությունը, կառուցվածքը և ծավալը:

Ատենախոսության **առաջին գլուխը** վերնագրվել է «Ծագումնաբանական սկզբունքների կիրառման առանձնահատկությունները հոգեբանի գիտագործնական գործունեության մեջ», որում ներկայացված են ընտրված հիմնախնդրի հոգեբանական, և միջգիտակարգային հետազոտության տեսական հիմքերը: որն ունի մեկ ենթագլուխ: Այս գլխում քննվել և բացահայտվում են հոգեբանության ծագումնաբանական սկզբունքների հիմնական դրույթները, տեղեկացնում է մոտեցումների և դրանց օգտակարության մասին, ինչպես նաև հոգեբանության ոլորտում նախկինում ուսումնասիրված մոդելների հետ կապված որոշ հիմնային տեղեկություններ: Մոդելների նպատակն է կենտրոնանալ հիմնավորված համոզմունքի և կարծիքի միջև գիտելիքների և համեմատության վրա: Ավելին, նրանք նաև փորձում են տեղեկացնել ճանաչողական մշակման տեսակետներին, որոնք կարող են ներառել փաստարկային գործընթացները, ինչպես է ընկալվում աշխարհի փորձը ծագումնաբանական ենթադրությունների միջոցով: Հոգեբանական հետազոտությունների արդի միտումները հողվածում բացատրվում են ծագումնաբանական սկզբունքների միջոցով: Յուրաքանչյուր ժամանակակից հոգեբանական ուսումնասիրության համար, որն օգտագործել է ծագումնաբանական սկզբունքները, հատկապես կարևոր է հոգեկան գործընթացների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը, և դա թույլ է տալիս իրականացնել համեմատական վերլուծություն այլ հոգեկան երևույթների մեկնաբանության համար: Ծագումնաբանական ճյուղերը պահանջում են մեկնաբանություն, որպեսզի նույնականացվեն են հավատք, ճշմարտություն և հիմնավորում հասկացությունները: Որտեղ հավատքը, ըստ էության, այն ճշմարտությունն է, որին մենք հավատում ենք կամ այն, ինչ մենք ընդունում ենք որպես ճշմարիտ: Մինչդեռ ճշմարտությունը բացատրվում է որպես մի բան, որը գիտականորեն հայտնի է և վկայում են գիտնականները, որոնք աշխատել են խնդրի վրա: Եթե ճշմարտությունը հայտնի է, ապա այն չի կարող կեղծ լինել, ինչը նշանակում է, որ ինչ-որ բան կարող է հայտնի կամ ճշմարիտ լինել գիտականորեն, բայց գործնական աշխարհում, այն կարող է լինել կամ չի կարող լինել այնքան ճշմարիտ, որքան թվում է: Մյուս կողմից, հիմնավորումը բացատրությունն է այն բանի, թե որքանով ենք մենք հավատում լուծումներին և որքանով են այդ համոզմունքները դրդում կամ լավատեսորեն տրամադրում մեզ նպատակի հանդեպ (Bendixen, L.D. et al., 1994):

Մեկ այլ տարբերություն, որը գոյություն ունի հոգեբանության և ծագումնաբանության միջև, այն է, թե այս հասկացություններից որն է ավելի շատ կապված այն բանի հետ, թե ինչու են մարդիկ կրում իրենց համոզմունքները: Կան որոշ հայտնի հոգեբաններ, ովքեր իրենց ուսումնասիրություններն ու տեսությունները ներդրել են ծագումնաբանության միջոցով: Հայտնի և տարածված տեսություններից մեկը, որը Ժ.Պիաժեն ներկայացրեց 1950 թվականին, նրա «Գեներտիկական ծագումնաբանություն» աշխատությունն էր, որն օգտագործել է ծագումնաբանության հայեցակարգը շատ առումներով, ինչպիսիք են ինտելեկտուալ զարգացումը և զարգացման հոգեբանների հետաքրքրության նախաձեռնումը փիլիսոփայության և հոգեբանության այս խաչմերուկում (Kitchener, R.F. 1986):

Թ.Թեոն (2008) պնդում է, որ բացահայտված վերականգնումները և մանրամասն վերլուծություննից ստացված փաստարկները ապահովում են էմպիրիկ հոգեբանության մեջ շահարկումների և քննարկումների խնդիրների մեկնաբանությունը: Հետևաբար, հերմենևտիկան դառնում է կարևոր, եթե այն ունի դիրքորոշում, որը չի ընդունում հիմնական հոգեբանության ինքնըմբռնումը, այլ փորձում է բացահայտել ստատուս քվոյի ծագումնաբանական և էթիկական թերությունները:

Վերլուծությունը ցույց է տվել, որ ինչպես «Theory of Mind»-ը, այնպես էլ ծագումնաբանական ըմբռնումը նպաստում են ֆիզիկական աշխարհում միևնույն իրավիճակի ֆենոմենալ և գիտական ներկայացումների կառուցմանը և արտացոլմանը (Kyriakopoulou N., Vosniadou S., 2020): Հեղինակները նշում են, որ այս մոտեցումը կարող է կիրառվել բնագիտական կրթության մեջ: Այնուամենայնիվ, կարելի է ենթադրել, որ մտքի տեսությունը ոչ պակաս կարևոր է հումանիտար և սոցիալական գիտությունների համար:

Գլուխ 2-ը անդրադառնում է «Ժամանակակից կիրառական հոգեբանության ձևավորման գիտական հիմքերի խնդիրը» թեմային: Հետազոտության այս բաժինը ներկայացնում է ժամանակակից կիրառական հոգեբանության ձևավորման խնդրի վերաբերյալ գիտական գրականության վերլուծություն, քանի որ պատմական ակնարկը թույլ է տալիս ավելի լիարժեք ներկայացնել հոգեբանության ենթաճյուղերում հոգեթերապիայի, հոգեբանական խորհրդատվության և միջամտությունների զարգացման ներկայիս միտումները: Կիրառական հոգեբանությունը նկարագրելիս նշվում է, որ դա հոգեբանական մեթոդների և գիտական հոգեբանության արդյունքների օգտագործումն է մարդու վարքի և փորձի գործնական խնդիրների լուծման համար, որը ներառում է տարբեր ենթակարգեր:

Հոգեբանության մեթոդաբանությունը, տարբեր հայեցակարգային մոտեցումները և հոգեթերապիայի պատմությունը մանրակրկիտ նկարագրված են բազմաթիվ մենագրություններում, գիտական հոդվածներում և դասագրքերում (Maria Reinas (2019), Allan Frankland (2010), Warren Mansell, Timothy A. Carey & Sara Tai (2015), Dorothy S. Whitaker (2000), Allan N. Schore (2019), V.Y. Slabinsky, 2020), քանի որ այս հարցերը շատ արդիական են և մասնագետների կողմից ունեն պահանջարկ: Այս գրքերի մեծ մասը թարգմանվել է այլ լեզուներով, որտեղ հեղինակները ներկայացնում են տարբեր տարիքային խմբերի համար հոգեթերապիայի տեսությունն ու պրակտիկան (Karvasarsky B.D. Psychotherapy, 1985, Lebedeva N.M., Ivanova Y.A., 2005, Alexandrov A.A., 2004, Burlachuk L.F., 2009, Makarov I.V., 2013), ինչպես նաև այնպիսի ոլորտների մոտեցումները, ինչպիսիք են ճանաչողական, գեշտալտ, հոգեվերլուծություն, էքզիստենցիալ հոգեթերապիա և դրանց կապը տարբեր հոգևոր պրակտիկաների հետ: Հոգեբանների պրակտիկ գործունեության գիտական վավերականության խնդիրը պարբերաբար դառնում է արդիական և վերլուծվում է բազմաթիվ հեղինակների կողմից: Այսպիսով, Մ.Բունզեի (1967) և Մ.Պերեզի (1989) ուսումնասիրություններում դիտարկվում են հոգեթերապիայի գիտական վավերականության ընդհանուր չափանիշները, որոնց թվում այս հոդվածում ներկայացված են պարտադիր յոթ չափանիշների համառոտ նկարագիրը: Առաջարկվող չափանիշների ցանկը ենթադրում է հիմնարար

գիտական պատրաստվածություն, նաև հոգեբանական և միջոցառումներին պահանջները, նաև հոգեբանական և միջոցառումներին պահանջները:

Ապացույցների վրա հիմնված պրակտիկայի վիճահարույց հարցերը դիտարկվում են APA-ի Նախագահական աշխատանքային խմբի դիրքորոշումներում. պրակտիկ գիտնականների ծրագրերում հետազոտական բաղադրիչի առկայություն, հոգեբանության մեջ ապացուցողական պրակտիկայի հստակեցում և զարգացում և ապացուցողական թեստավորման և այլ: Մեր տեսական որոնումները ցույց են տվել, որ ժամանակակից հոգեթերապիայի առջև ծառայած հիմնական մարտահրավերների շարքում ավելի ու ավելի են բարձրացվում հիմնարար նախապայմանների և կիրառվող մեթոդների հիմնավորվածության հետ կապված հարցեր:

2.1. Ենթագլուխը նվիրված է հոգեբանական ճանաչողության տեսական խնդիրների վերլուծություն եվ պրակտիկայի ուսումնասիրություն Ռուսաստանի օրինակով: Հոգեբանական գիտելիքների տեսական խնդիրների ռուսական դպրոցի վերլուծությունը և պրակտիկայի ուսումնասիրությունը պայմանավորված է այն փաստի հետ, որ անցյալ դարում Հայաստանի հոգեբանական գիտությունը ինտեգրվել և զարգացել է այս հարացույցի ներքո: Վերլուծել ենք Վ.Ա. Լեկտորսկի(2010), Մ.Ա. Ռոզովի (2010), Ժ.Կ. Զագիդուլինի(2013), Վ.Ի.Ժիլինի (2014) և այլ ռուս հեղինակների մոտեցումները, որոնցում ասվում է ծագումնաբանական հետազոտությունների նոր հորիզոնների իրազեկման մասին, մասնավորապես, դրանց կիրառման դաշտի ընդլայնման, մի շարք խնդիրների նոր ընկալման և բարեփոխման անհրաժեշտության, հատուկ գիտությունների հետ նոր հարաբերությունների հաստատման, ներառյալ ճանաչողական գործընթացներն ուսումնասիրողների մասին: Ռուսաստանյան առաջատար պրակտիկ մասնագետներ Ֆ.Ե. Վասիլյուկը, 1992; Վ.Մ. Ռազինը, 2005; Վ.Ի. Օլեշկեվիչը, 2019 և ուր., հետաքրքրված են այնպիսի խնդիրներով, ինչպիսին են «հոգեբանական պրակտիկայից դեպի հոգետեխնիկական տեսություն», «հոգեբանական պրակտիկա, մշակույթ, գիտություն», «հոգեբանությունը որպես հոգետեխնիկա»:

2.2. Ենթագլուխը նվիրված է հոգեբանական ճանաչողության տեսական խնդիրների վերլուծություն եվ պրակտիկի ուսումնասիրություն հայկական տեսակետի վերլուծությանը: Ատենախոսության այս բաժնում համառոտ ներկայացնում է հոգեթերապիայի հետազոտությունների հայ գիտնականների գիտական մոտեցումները: Մա հնարավորություն կտա բացահայտել նախնական դիրքորոշումները և մեթոդաբանական մոտեցումները, ինչպես նաև ստանալ միջազգային միտումների հետ համեմատական վերլուծություն և հիմնարար գիտելիքների փոխանցում ազգային դպրոցներին: Ինչպես նաև Հայաստանում տպագրվող գիտական ամսագրերում և գիտաժողովների նյութերում որոնողական հետազոտության արդյունքում բացահայտվել է որոշ հեղինակների պրակտիկ մոտեցումները (Ռ. Պողոսյան, 2009, 2015, Գ. Շավերդյան, 2015, Ն. Խաչատրյան, 2021, Գ. Եսայան, 2023): Արձանագրվել է այն փաստը, որ գիտական հրապարակումներում, ուսումնական ձեռնարկներում և տեղեկագրերում սակավ են հոգեթերապիայի գիտական հիմնախնդիրներին և կլինիկական հոգեբանության այլ հարցերին նվիրված հայերեն լեզվով նյութերը:

Երրորդ գլուխը կրում է «Հոգեբանի պրակտիկայում հոգեբանական գնահատման մեթոդների գիտական եվ կիրառական նշանակության վերլուծությունը» վերնագիրը: Այս գլխի նպատակն է իրականացնել հոգեբանական գնահատման մեթոդների կիրառման ժամանակակից խնդիրների և պահանջների վերլուծություն, որոնք բացահայտվել են տարբեր երկրների գիտնականների կողմից: Ուսումնասիրությունը չի հավակնում մեզավերլուծության, բայց հաշվի է առնում տարբեր գիտական ամսագրերի և ուսումնական գրքերի ժամանակակից հոդվածները, որոնք հրատարակվել են վերջին հինգ - տասը տարիների ընթացքում: APA - ն իր պաշտոնական փաստաթղթերում հստակորեն ներկայացնում է հոգեբանական գնահատման և թեստավորման պահանջները և արդի մարտահրավերները:

Բազմաթիվ հեղինակների հրապարակումների ամփոփում(Ռ.Հանսոն, 2022, Ս.Կարիեր և Դ.Վոնգ, 2022, Բատուրին, 2008, Տ.Բարլաս, 2001, Ալ.Գալստյան, 2020, Հ.Ավանեսյան, 2023 և ուր.) թույլ տալիս եզրակացնել, որ ժամանակակից փոփոխություններն ազդել են հետազոտական տվյալների և հոգեբանական ախտորոշման ստացման ձևի և ձևաչափի վրա. հոգեբանի և այցելուի հանդիպում անձամբ կամ հեռավար; թեստի լրացում թղթային ձևաթղթի վրա կամ համակարգչի միջոցով; թեստերի և հարցումների համար GOOGLE - ի առցանց ձևաթղթերի օգտագործում; և թեստավորման տվյալների զլոբալ հավաքագրում: Այս փոփոխությունները բացահայտում են հետաքրքիր հեռանկարներ (երկար ժամկետներ, միջմշակութային համեմատություններ, արագ գնահատում և վերլուծություն) և, մինչև ժամանակ, որոշակի սահմանափակումներ (պատասխանների վերահսկում, բարդ հետադարձ կապ և այլն):

Չորրորդ գլուխում ներկայացված են « Հետազոտության ծրագիր, փուլեր, մասնակիցների ընտրանք եվ մեթոդներ»-ը: Հետազոտության համար հիմնավորվել և ընտրվել է որակական և քանակական մեթոդների համալիր: Փորձագիտական հարցման մեթոդ, հարցարաններ, բովանդակության (content analysis) և վիճակագրական վերլուծություն մեթոդներ: Հետազոտական 6 փուլերը իրականացվել են 2019-2024 թ.թ. և ներառել են ուսումնասիրվող խնդրի տեսական վերլուծություն, հետազոտության մեթոդների հիմնավորում, ԱՄՆ-ի և ՀՀ-ի փորձագետ հոգեբանների հետ հարցում և համեմատական վերլուծություն, գիտական և համացանցային տեղեկատվության կոնտենտ վերլուծություն, հոգեբանական ծառայությունների ընկալման գնահատման հարցարան և էմպիրիկ արդյունքների ընդհանրացում: Նշված փուլերում հարցմանը մասնակցել են ընդամենը 377 մարդ (129 ար., 248 իգ.) և 76 հոգեբան փորձագետ:

5-րդ գլուխը վերնագրված է «Հետազոտության արդյունքներ և վերլուծություն», որը բախկացած է 4 հետազոտական բաժիններից:

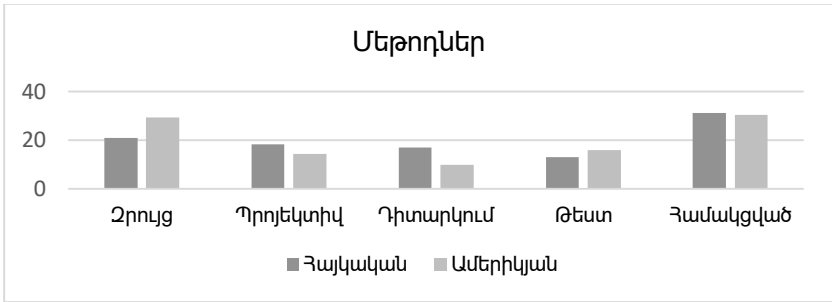
5.1. Էնթազուխում ամփոփված են հոգեշտղողական գործունեության մեջ կիրառական ախտորոշման գործընթացի մեթոդական հիմքերի առանձնահատկությունների էմպիրիկ ուսումնասիրության արդյունքները: Էմպիրիկ ուսումնասիրության այս գլխի սկզբում տեսականորեն վերլուծել է մեթոդական և կոնցեպտուալ մոտեցումների և սկզբունքների իրականացման առանձնահատկությունները:

Հետազոտության այս փուլում հարցմանը մասնակցել է Հայաստանի 51 պրակտիկ հոգեբան, ովքեր Արցախյան 44 - օրյա պատերազմից հետո ավելի քան մեկ տարի մասնակցել են ռազմական գործողությունների մասնակիցների և նրանց ընտանիքի անդամների հոգեբանական օգնության ծառայություններին: Վստահորեն կարելի է փաստել, որ այս ուսումնասիրության մեջ օգտագործվել է փորձագիտական հետազոտության մեթոդը (աշխատանքային փորձ 14.2 տարի, մասնագիտական կրթություն, գիտական աստիճան 54.2%): Ախտորոշման ժամանակ տարբեր գործոնների հաշվառման կարևորության ցուցիչներ են տալիք, սոց.կարգավիճակ, սեռ, կրթություն, մասնագիտություն, էթնոս, կենսափորձ:

Դիտարկենք նաև հոգեբանական գնահատման (ախտորոշման) մեթոդների կիրառման նշանակության աստիճանի վերաբերյալ պատասխանները. շատ կարևոր է - 54.2% (13), կարևոր է - 41.7% (10), ես չեմ կարևորում - 4.2% (1): Ենթադրվում է, որ մասնագետների այս փոքր խումբը հիմնված է ինտուիտիվ մոտեցման վրա: Նմանատիպ օրինաչափություն բացահայտվեց նաև գիտական մոտեցումը հաշվի առնելու կարևորությունը գնահատելիս: Ըստ հարցման մասնակիցների ստացիոնար և ամբուլատոր պայմաններում հոգեբանական ծառայությունների մատուցումը և կիրառվող մեթոդները չեն տարբերվում: Անհրաժեշտ է նաև ուշադրություն դարձնել ինտուիտիվ և գիտական մոտեցման ճշգրտության աստիճանի հարցին. ինտուիցիա - երբեմն - 41.7%, միշտ - 37.5%, հազվադեպ - 20.8%; հեղինակություն - հազվադեպ - 58.3%, երբեմն - 25%, միշտ - 16.7%; գիտական հիմք - միշտ - 87.5%, երբեմն - 8.3%, հազվադեպ - 4.2%:

5.2. Էնթազուխում անդրադարձում ենք ախտորոշման գործընթացի մեթոդաբանական հիմքերի առանձնահատկությունների ուսումնասիրության համեմատական վերլուծությանը խորհրդատվական և թերապևտիկ գործընթացներում: Այս հարցմանը մասնակցել են ավելի քան 10 տարվա պրակտիկայի փորձ և գիտական աստիճան ունեցող ԱՄՆ-ի և ՀՀ-ի հոգեբաններ (ընդամենը 36 մարդ, յուրաքանչյուրում 18): Փորձագետների մեկնաբանություններում նշվում է, որ հոգեբանական գնահատման մեթոդների կիրառման ժամանակ առանձնահատուկ կարևորություն է տրվում հաշվի առնել մշակութային, սոցիալական, ազգային, լեզվական հատկություններին և հաղորդակցման եղանակների բազմազանության առանձնահատկությունները: Հայ փորձագետների շրջանում տարածայնություններ են հայտնաբերվել ազգային և կրոնական տարբերությունների կարևորության վերաբերյալ, ինչը կապված է Հայաստանում մոնոէթնիկ և միակրոնական ժողովրդագրության հետ: **Նկար 1-ում** ներկայացված է այցելուի գնահատման մեթոդների օգտագործման տոկոսային համեմատությունը:

Նկար 1.

Հոգեվիճակի գնահատման համար մասնագիտական ինտուիցիայի դերի կարևորության մասին 87.5%- ը դրական է պատասխանել, և երկու խմբերի հոգեբանների միայն 12.5%- ն է բացասական արտահայտվել (ընդհանուր N = 36 հոգի): Ինտուիտիվ մոտեցման ճշգրտության աստիճանը ներկայացված է հետևյալ հարաբերակցությամբ. 71% և 62% - մոտավորապես, 21% և 33% - սխալ, 8% և 5% - ճիշտ: Հայ հոգեբանների մոտ գերակշռում է վստահությունը ինտուիտիվ մոտեցման նկատմամբ: Ինչպես տեսնում եք, գործնական հոգեբանների մեծ մասը այս գործողությունը գնահատել է մոտավոր: Հաջորդը, հաշվառեք ախտորոշման մեթոդների կիրառման նշանակության աստիճանի մասին պատասխանները. շատ կարևոր - 54.2%, կարևոր - 41.7%, ոչ կարևոր - 4.2%: Արձանագրված տարբերությունները հիմնականում կապված են կարգավորող պահանջների առկայության հետ (հանդիպումների արձանագրություն և գնահատման մեթոդներ) և հաշվի առնելով անձի գնահատման չափանիշները (ինտուիցիա, զրույց և հարցաքննություն, տեսական գիտելիքներ): Ամերիկացի հոգեբանների հետ համեմատած, հայ հոգեբանների պատասխանները ցույց տվեցին գնահատման մեթոդների ավելի լայն տարածում և ցածր գիտելիքներ:

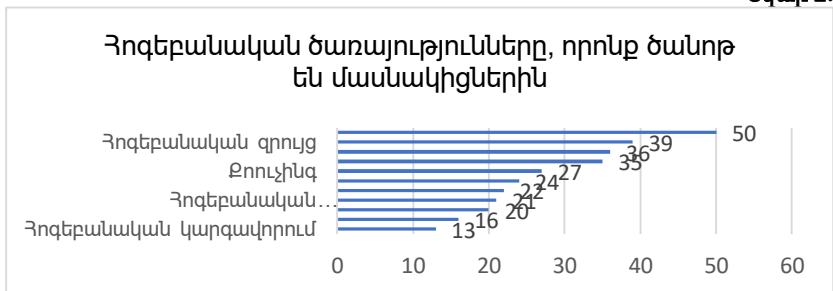
5.3 Ենթազուխում ներկայացված է հոգեբանական աջակցության և ծառայությունների ներկայացման և խթանման բովանդակային վերլուծություն արդյունքները: Հյս փուլի նպատակն է իրականացնել ՀՀ-ում, ՌԴ-ում և ԱՄՆ-ում հոգեբանական ծառայության կենտրոնների առցանց գործունեության քանակական և որակական չափանիշներին համապատասխանության համեմատական ուսումնասիրություն: Ուսումնասիրությունն անցկացվել է 2021 -2022 թվականների ընթացքում, քանի որ ավելի վաղ դա կանխվել էր համաճարակի (Covid-19) ընթացքում մեկուսացման պայմանների պատճառով, ինչը այս կամ այն կերպ ազդել է այցելուի հետ աշխատանքի որոշ ձևերի վերանայման վրա: Միևնույն ժամանակ, այս ժամանակահատվածը նպաստեց պրոֆեսիոնալ մակարդակում հեռավոր հաղորդակցության միջոցների և փոխազդեցության ավելի լայն կիրառմանը: Այս առանձնահատկությունը բացահայտվել է հոգեբանական կենտրոնների պաշտոնական էջերի տարբեր լրացումներով (տարբեր երկրների համար ընդհանուր N = 124 կազմակերպություն և անհատներ), որոնք կատարվել են Covid - 19 - ի հետ կապված իրավիճակի ընթացքում և դրանից հետո: Հոգեբանական ծառայությունների առցանց տիրույթի առաջարկվող ծառայությունների համեմատությունը երեք երկրներում ՀՀ 6(16.6%), ՌԴ 12(33.3%), ԱՄՆ 18(50%):

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ-ում հոգեբանական կենտրոնների առցանց տիրույթի գործունեությունը զգալիորեն տարբերվում է ԱՄՆ - ի և ՌԴ-ի գործունեությունից՝ ինչպես քանակապես, այնպես էլ որակապես: ՌԴ-ի համեմատ (հարաբերակցությունը 1,98 է), առկա է ուղղության բացակայություն, մասնագետների հավատարմություն, լիցենզիա, փաստաթղթերի և նորմերի առկայություն, բաց գնագոյացման համակարգ, տեխնիկական և սարքավորումների հագեցվածություն: Իսկ ԱՄՆ-ի դեպքում (հարաբերակցությունը 2,83 է) - ուղղություն, մասնագետների հավատարմություն, լիցենզիա, մասնագետներին ներկայացվող պահանջների հստակեցում, այցելուների թիրախային խմբի նույնականացում, մասնագետների կարողությունների գնահատման չափանիշների առկայություն, մարզչական ծառայությունների մատուցման հնարավորություն, սպահովագրության, սարքավորումների և տեխնիկական հագեցվածության առկայություն:

Բովանդակության վերլուծության այս փուլում հաստատվեց նաև մեր ուսումնասիրության ամենաարդիական հարցը, այսինքն՝ համեմատելով ՌԴ-ի, հատկապես ԱՄՆ-ի հայ հոգեբանների հետ, հատուկ ուշադրություն է դարձվում հոգեբանական ծառայությունների գիտական ուղղորդմանը և լիցենզավորմանը:

Գլուխ 5.3.1. վերնագրվել է «Հոգեբանական աջակցության և ծառայությունների ներկայացման եվ առաջարկման այցելուների հարցման արդյունքներ»:
 Հետազոտության այս փուլի նպատակն է ուսումնասիրել հանրային և տարբեր բնագավառներում մատուցվող հոգեբանական ծառայությունների հանդեպ հասարակության սոցիալական պերցեպցիայի երևույթը և իրազեկվածության մակարդակը: Դրանով իսկ հնարավոր է պարզել այդ բնույթի ծառայությունների նկատմամբ վստահության աստիճանը, ինչպես նաև հոգեբանների կողմից կիրառվող մեթոդների գիտական հիմնավորվածությունը: Հետազոտությունը անցկացվել է 18-65 տարեկան ՀՀ քաղաքացիներ Երևան քաղաքից և մարզկենտրոններից (ընդամենը 235 մարդ), որտեղ առկա են նմանատիպ կազմակերպություններ և մասնագետներ: Հոգեբանական կենտրոնների և ծառայություններ մատուցող մասնագետների առկայության մասին տեղեկացվածության մակարդակը բացահայտեց, որ 49,2 %-ը ծանոթ է, 36,9%-ը՝ մասամբ, 13,8 %-ը՝ ընդհանրապես ծանոթ չէ: **Նկար 2-ում** ներկայացված է հոգեբանական ծառայության հիմնական գործառույթների մեկիս իրազեկվածության ռանգավորված աղյուսակ:

Նկար 2.

Մասնակիցների 50%-ը նշել է, որ ունեցել է հոգեբանական որևէ ծառայությունից օգտվելու փորձ, իսկ 50%-ը նշել է, որ չի ունեցել: Հոգեբանական ծառայությունից օգտվելու փորձ ունեցող մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը՝ 82,4 % նշել է, որ գտել է ծառայություն մատուցող ընկերությանը/ կենտրոնը/ մասնագետին որևէ մեկի խորհրդով:

Հոգեբանական ծառայությունների հասանելիությունը գնահատվել է քիչ հասանելի 57.8%-ով, 35.9%-ը հասանելի է համարել, իսկ 6.3 %-ը գնահատել է անհասանելի: Կրթահամալիրներում առկա հոգեբանական ծառայությունների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքը հարցվողների կողմից գնահատվել է՝ չեզոք (46.9%), դրական(43.8%) և բացասական(9.4%) ցուցանիշների, որոնք կարելի է կապել կրթահամալիրների հոգեբանական ծառայություններին դիմելու ցուցանիշների հետ: Նաև արձանագրված է ծառայություն մատուցող կենտրոնների և մասնագետների գիտական պատրաստվածության պարտադիր լինելը՝ շատ կարևոր-36 % բավարար 43%, կարևոր չէ-21%:

Գլուխ 5.3.2.-ում ներկայացված է հոգեբանական ծառայություն մատուցման փաստաթղթերի համեմատական վերլուծությանը: Հետազոտության այս բաժնում առաջադրված խնդրի համապատասխան իրականացվել է տարբեր ձևանմուշների համեմատական վերլուծություն, որոնք հայտնաբերվել են ինտերնետային ռեսուրսներում և հոգեբանական ծառայություններ մատուցող կազմակերպություններում: Ավելի քան 100 ձևաթուղթ վերլուծվել է անգլերեն, ռուսերեն և հայերեն լեզուներով (ԱՄՆ, ՌԴ, ՀՀ): Դիտարկվող ձևերից առանձնացվում են հոգեբանական խորհրդատվության, անհատական և ընտանեկան հոգեթերապիայի: Վերլուծության արդյունքների հիման վրա բացահայտվել են տարբերություններ՝ ծավալի, սյունակների, այցելուի խնդիրների կամ բողոքների գրանցման, կիրառվող գնահատման մեթոդների, հանդիպումների բովանդակության լրացման և այլնի առումով: Ընդհանուր առմամբ, բոլոր տեսակի փաստաթղթերի (ավելի քան 50) համեմատական վերլուծությունը, ներառյալ անհատական և խմբային հանդիպումները, խորհրդատվությունը և հոգեթերապիան, մեծահասակների և երեխաների ընդունելությունը հնարավորություն տվեցին բացահայտել որոշակի օրինաչափություններ: Այս տեսակետները կարևոր են նաև հոգեբանական պրակտիկայի էթիկական չափանիշներին հետևելու տեսանկյունից:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Բազմակողմանի տեսական վերլուծությունը հնարավորություն տվեց եզրակացնել, որ գիտական հետազոտություններում և կրթության գործընթացում կարևոր է հաշվի առնել և կիրառել ծագումնաբանական սկզբունքները, քանի որ դա նպաստում է հոգեբանական գիտելիքների առաջանցիկ զարգացմանը, ինչը պետք է օգնի հաղթահարել գիտելիքի «մոտավորության» և «հավանականության» չափանիշները, որոնք անպայմանորեն պետք է ձեռք բերեն կիրառական բնույթ: Այս եզրակացությունը հիմնված է գիտական և հայեցակարգային մոտեցումներում և մեթոդաբանական սկզբունքներում ներկայացված և բացահայտված ընդհանուր միտումների և հաստատուն տվյալների վրա, որոնք առաջարկվել են փիլիսոփայության, հոգեբանության և հարակից այլ գիտությունների տեսանկյունից:

2. Ժամանակակից հոգեբանության մեջ տեսական կողմնորոշման հայեցակարգայնացման և չափազրման, ինչպես նաև պրակտիկ հոգեբանների (թերապևտներ, խորհրդատուներ, թրենինգներ և այլն) գործունեության կազմակերպման հարցերը իրենց ուսումնասիրություններում հայտնվում են հիմնականում վերլուծական - էմպիրիկ և առարկայական-սուբյեկտային մակարդակում: Այս տեսանկյունից ակնհայտ է դառնում, որ հոգեբանի մասնագիտական գործունեությունն ուղղված է առավել օբյեկտիվ արդյունքի ձեռքբերմանը, ինչը թույլ կտա կարգավորել ինչպես հետազոտական, այնպես էլ գործնական գործունեությունը՝ դրանով իսկ առաջարկելով նորմեր, ստանդարտներ, չափորոշիչներ և նույնիսկ այն կարգավորող օրենքներ:

3. Ժամանակակից հոգեթերապևտիկ պրակտիկայի ձևավորման մեջ գիտական հիմքերի և սկզբունքների առկայության խնդրի տեսական վերլուծություն, որը պետք է հիմնված լինի նախկին գիտական նվաճումների, լիարժեք կրթական ցիկլի (տեսական գիտելիքներ և գործնական հմտություններ), ինչպես նաև էթիկական չափանիշներին համապատասխանության և այցելուի հատուկ կարիքները հաշվի առնելու վրա: Բազմաթիվ հրատարակությունների գիտական որոնումը բացահայտեց «արտա - գիտական» և «մոտավոր» ("extra-scientific", "approximate") պրակտիկայի ձևերի քննադատական մոտեցումները: Սա թույլ է տալիս մեզ պարզաբանել հոգեբանական միջամտությունների մեթոդաբանության գիտական ընդհանրացումների անցյալ փորձը և ընդգծել դրա զարգացման հիմնական ուղղություններն ու միտումները:

4. Հատուկ ներկայացված է հոգեթերապևտիկ և խորհրդատվական հետազոտությունների վերաբերյալ հայ գիտնականների գիտական մոտեցումների ակնարկը ռուսերենի համեմատությամբ, քանի որ տարիների ընթացքում Հայաստանում հոգեբանական գիտությունը զարգացել է այս պարադիգմային համայնքի հետ: Անկախացումից հետո, արդեն 30 տարի իր գիտական ձեռքբերումները կապում է միջազգային մոտեցումների հետ, ինչը կարելի է նկատել հայ հոգեբանների հրապարակումներում: Սա հնարավորություն կտա բացահայտել նախնական դիրքորոշումները և մեթոդաբանական մոտեցումները, ինչպես նաև ստանալ միջազգային միտումների հետ համեմատական վերլուծություն և հիմնարար գիտելիքների փոխանցում ազգային դպրոցներին:

5. Վերջին տարիների վերափոխումները, և հատկապես Covid -19 համաճարակը ու հետպատերազմյան իրադարձությունները ազդել են հոգեբանական գնահատական ստանալու և հոգեբանական ծառայություններ մատուցելու ձևի և ձևաչափի վրա, այն է՝ հոգեբանի և այցելուի միջև իրական կամ հեռավար հանդիպման ձևաչափը, թեստի լրացումը թղթային ձևաթղթի վրա կամ համակարգչի միջոցով, թեստավորման և հարցումների առցանց ձևաթղթերի օգտագործումը, թեստավորման տվյալների գլոբալ հավաքագրումը, հաղորդակցման լեզվական համատեքստի միտումները, այսինքն՝ թեզարիուսի փոփոխությունները: Այս տեսակետները հաստատվել են փորձագիտական հետազոտության արդյունքներով, որը նաև ցույց է տվել սոցիալ - հոգեբանական փոփոխություններ հետազոտության հեռավոր ձևաչափում և պայմաններում, խորհրդատվության և հոգեբանական թերապիայի ընթացքում այցելուների նկարագրությունների ստացում:

6. Այսպիսով, կարելի է ամփոփել, որ այցելուների ընդունելություն գործընթացում ախտորոշման գործընթացի մեթոդաբանական հիմքերի առանձնահատկությունների ուսումնասիրության վերաբերյալ հոգեբանների փորձագետների հետ հարցման արդյունքների համեմատական վերլուծությունը ցույց տվեց խորհրդատվական և թերապևտիկ գործունեության առանձնահատուկ տարբերություններ: Այս տարբերությունները հիմնականում կապված են կարգավորող պահանջների առկայության հետ (հանդիպումների արձանագրություն և գնահատման մեթոդներ) և հաշվի առնելով անձի գնահատման չափանիշները (ինտուիցիա, զրույց և հարցում, տեսական գիտելիքներ): Ամերիկացի հոգեբանների հետ համեմատած, հայ հոգեբանների պատասխանները վկայում են գնահատման մեթոդների ավելի ընդհանուր և սահմանափակ իմացության մասին:

7. Հայաստանում գործող հոգեբանական կենտրոնների առցանց տիրույթի գործունեությունը զգալիորեն տարբերվում է ԱՄՆ - ի և Ռուսաստանի գործունեությունից՝ ինչպես քանակապես, այնպես էլ որակապես: Մասնավորապես, Ռուսաստանի համեմատ, առկա է ուղղության բացակայություն, մասնագետների հավատարմություն, լիցենզիա, փաստաթղթերի և նորմերի առկայություն, բաց գնագոյացման համակարգ, տեխնիկական և սարքավորումների հագեցվածություն: Իսկ ԱՄՆ - ի դեպքում՝ ուղղություն, մասնագետների հավատարմություն, լիցենզիա, մասնագետներին ներկայացվող պահանջների հստակեցում, այցելուների թիրախային խմբի նույնականացում, մասնագետների կարողությունների գնահատման չափանիշների առկայություն, տեխնիկական հագեցվածության առկայություն և այլ: Բովանդակության վերլուծության այս փուլում հաստատվեց նաև մեր ուսումնասիրության ամենաարդիական հարցը, այսինքն՝ համեմատելով Ռուսաստանի, հատկապես ԱՄՆ - ի հայ հոգեբանների հետ, հատուկ ուշադրություն է դարձվում հոգեբանական ծառայությունների գիտական ուղղորդմանը և լիցենզավորմանը:

8. Քանի որ, տեսականորեն, որոշվեց, որ հոգեբանի հետազոտական և գործնական գործունեությունը պետք է կարգավորվի առանց ձախողման, խնդիրն այն էր, որ իրականացվի այցելուի հետ աշխատանքի գրանցման տարբեր ձևերի և արձանագրությունների համեմատական վերլուծություն, որոնք հայտնաբերվել են ինտերնետային ռեսուրսներում և հոգեբանական ծառայություններ մատուցող կազմակերպություններում: Տարբեր երկրներում ընտրված փաստաթղթերի նշումների վերլուծությունը ցույց է տվել որոշակի տարբերությունների առկայությունը, որոնք կապված են ավանդույթների, պետական կառույցների, հոգեբանական դպրոցների, ասոցիացիաների և գիտական մոտեցումների պահանջների, ինչպես նաև այլ տեսակետների հետ: Այս ամենը ևս մեկ անգամ հաստատեց սպացուցված տեսական և հետազոտական ձեռքբերումները հոգեբանների գործնական գործունեության մեջ ներդնելու կարևորությունը:

9. Ատենախոսության հետազոտության տեսական և էմպիրիկ տվյալների ընդհանրացումը հաստատեց մեր ենթադրությունը, որ անձի և հոգեվիճակի մասին գիտելիքներ ստանալու հոգեբանական գործիքները, որոնք ունեն դուալիստական բնույթ, այսինքն՝ հոգեբանական տեսություններ և հոգեբանական հետազոտության մեթոդներ, պահպանվում են, բայց հակված են վերափոխվելու հոգեբանի

գործնական գործունեության գործընթացում: Գիտական գրականության տեսական որոնումը բացահայտեց տեսական մոտեցումների խոնարհման և հետազոտություններում մեթոդների կիրառման դրական միտում, որը տարբերվում է հոգեբանական ծառայության մեթոդներից: Գիտական գրականության տեսական որոնումը բացահայտեց տեսական մոտեցումների զուգակիրում և հետազոտություններում մեթոդների կիրառման դրական միտում, որը տարբերվում է հոգեբանական ծառայության ժամանակակից մեթոդներից:

Ատենախոսության հիմնական դրույթների վերաբերյալ հրապարակումներ

1. Babajanyan I. Analysis of scientific models to the problem of applications through epistemological principles in psychology. *Modern Psychology*. 2020, N2(7), p.3-10
2. Babajanyan I. The problem of correlation of psychological scientific knowledge and modern practical methods of diagnosis and intervention. *Modern Psychology*, 2022, N1(10), p.25-30
3. Бабаджанян И., Аванесян Г. Исследование особенностей методологических основ процесса прикладной диагностики в психокоррекционной деятельности. Материалы Международной научно-практ. конф. "Актуальные проблемы развития личности в условиях современных реалий". РАУ, Ер.: 2022. с.19-25
4. Բաբաջանյան Ի., Ավանեսյան Հ. Արտակարգ իրավիճակներում հոգեբանների գործնական փորձի և տեսական մոտեցումների կիրառման վերլուծություն. ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ, Եր., № 2(13), 2022, էջ 164-173
5. Babajanyan I. Comparative analysis of scientific and applied pproaches in the sphere of psychological services. *Bulletin of YSU E: Philosophy, Psychology*. 2023. 1. 64-71
6. Babajanyan I. Analysis of current trends revision of the requirements for the use of psychological tests. *Modern Psychology*, 2023, N1(12), p.
7. Բաբաջանյան Ի. Հ., Սարգսյան Դ.Յու., Գրիգորյան Ս. Հ. Հոգեբանական ծառայություններում հանրային կապերի դերը հոգեկան առողջության պահպանման խնդրի համատեքստում. Ճգնաժամային կառավարում և տեխնոլոգիաներ, 2023, էջ 169-177
8. Choi K, Ayala L, Lierly R, Babajanyan Irina. et al. Implementing the NCTSN Trauma-Informed Organizational Assessment (TIOA) for Improving Trauma-Informed Care in Inpatient Child Psychiatry. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*. 2024; 30(3):722-732.

**СПЕЦИФИКА ПРИМЕНЕНИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ И ПРИНЦИПОВ В
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ И ПРАКТИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКЕ ПСИХОЛОГОВ**

Диссертация на соискание учёной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – Общая психология, теория и история психологии, психология личности. Защита диссертации состоится 18 октября 2024г. в 15:00 на заседании специализированного совета по психологии 067 ВАК по присуждению учёных степеней при Ереванском государственном университете, по адресу: 0025, Ереван, ул. Абовяна 52А.

РЕЗЮМЕ

Актуальность. Проблема научной обоснованности методов, используемых в практике психологов, остается актуальной на протяжении многих лет и анализируется в многочисленных исследованиях и общественных дискурсах. Становление современной психологии связано с появлением новых и развитием существующих парадигм, имеющих тенденцию к практическому применению. История развития психологии указывает на множество фактов кризисных проявлений взаимодействия теоретической и практической психологии, которые были связаны с развитием науки в целом, внешними и внутренними проблемами. Это может быть связано с тем, что проблема особенностей присутствия эпистемологических принципов психологического познания в исследовательской и практической деятельности психолога на протяжении многих лет привлекает внимание ученых. Современные авторы подробно анализируют новый тип взаимоотношений эпистемологии и когнитивных наук, связь с философией сознания, эпистемологическим релятивизмом и социальным конструкционизмом, личной и коллективной идентичностью, а также сегодняшние проблемы виртуальной реальности. Эти аспекты свидетельствуют о том, что специфика взаимоотношений теоретических и практических психологических подходов содержит вопросы о степени присутствия эпистемологических принципов в современной реальности. После получения образования и допуска психологи в процессе профессиональной деятельности выполняют множество функций, из которых наиболее важными и ответственными являются две: оценка и воздействие (исследование, консультирование и психотерапия) на клиента. Все методы научной и практической деятельности психолога должны соответствовать постоянно изменяющимся или трансформирующимся условиям как в самой личности, так и в ее социальном окружении.

Целью теоретико-эмпирического исследования стал анализ современных тенденций рассмотрения теоретических подходов и принципов и связанных с ними проблем применения методов психологической оценки (диагностики) в научно-исследовательской и практической деятельности специалистов на примере разных стран.

Задачи исследования.

1. Проанализировать методологический подход к изучению специфики применения теоретических подходов и принципов в исследовательской и практической оценке деятельности психолога.
2. Обосновать стратегию теоретического и эмпирического исследования, а также систематизировать методы сбора и анализа данных.
3. Провести сравнительный анализ теоретических проблем психологического познания и изучения практики.
4. Путем анкетирования изучить особенности применения теоретических знаний в практической деятельности психолога.
5. Выявить особенности методологических основ диагностического процесса в консультативной и психотерапевтической деятельности.
6. Выявить основные критерии презентации, продвижения и восприятия психологической помощи и услуг.

Участники исследования. На разных этапах исследования в опросе приняли участие 377 человек, в том числе 76 экспертов-психологов.

Научная новизна. Комплексный сравнительный анализ (теоретических и эмпирических данных) позволил выявить особенности формирования и соотношения теоретических знаний с методами практической деятельности психологов и, в частности, с методами психологической оценки. Выделенная специфика этого соотношения свидетельствовала о тенденциях дистанцирования от теоретических научных принципов эпистемологического характера, а также о процессе рационализации концептуальных аспектов при использовании методов оценки клиентов. Данный факт нашел подтверждение в процессе теоретического анализа, выявившего противоположный принцип, т.е. положительную тенденцию в процессе научного исследования. Сравнительный анализ позволил выявить тенденции формирования профессиональных функций в различных научных школах США, Армении и России.

Теоретическая и практическая значимость. Аналитические и эмпирические исследования документально подтвердили, что вопросы концептуализации и измерения теоретической направленности, а также организации деятельности практикующих психологов в исследованиях, по их оценке, проявляются в основном на аналитико-эмпирическом и объективно-субъективном уровнях. Прикладная значимость обусловлена тем, что анализ опубликованных результатов исследований и проведенные нами эмпирические исследования показали, что практическое применение различных методов оценки личности, ее психических процессов и состояний становится более эффективным при наличии записей и доказательств, основанных на научном методе регистрации данных, основанных на правилах и рекомендуемых методах психологического воздействия.

Структура диссертации. Диссертационная работа изложена на 212 страницах и состоит из введения, 5-х глав, выводов, списка литературы, который содержит 226 источника, и приложений. По теме диссертации опубликовано 8 научных статей.

**SPECIFICITY OF APPLICATION OF THEORETICAL APPROACHES AND PRINCIPLES
IN RESEARCH AND PRACTICAL ASSESSMENT OF PSYCHOLOGISTS**

Dissertation thesis for the scientific degree of PhD in psychological sciences in speciality 19.00.01 - General psychology, theory and history of psychology, psychology of personality.

The defence of the dissertation will be held on October 18th, 2023, at 15⁰⁰ at the session of the Specialized Council 067 in Psychology of the Supreme Certifying Committee of the Republic of Armenia at Yerevan State University. Address: 0025, Yerevan, st. Abovyan 52 a.

ABSTRACT

Actuality of the research. The problem of the scientific validity of the methods used in the practice of psychologists has remained actual for many years and is analyzed in numerous studies and public discourses. The formation of modern psychology is associated with the emergence of new and the development of existing paradigms, tending to practical application. The history of the development of psychology indicates many facts of crisis manifestations of the interaction of theoretical and practical psychology, which were associated with the development of science as a whole, external and internal problems. This may be due to the fact that the problem of how the peculiarities of the presence of epistemological principles of psychological cognition in the research and practical activities of a psychologist have attracted the attention of scientists for many years. Modern authors analyze in detail the new type of relationship between epistemology and cognitive sciences, the connection with the philosophy of consciousness, epistemological relativism and social constructionism, personal and collective identity, as well as today's problems of virtual reality.⁵ These aspects indicate that the specificity of the relationship between theoretical and practical psychological approaches contains questions about the degree of presence of epistemological principles in modern reality. After receiving education and admission, psychologists perform many functions in the process of professional activity, of which the most important and responsible are two: assessment and influence (research, counseling and psychotherapy) on the client. All methods of scientific and practical activity of a psychologist must correspond to constantly changing or reconstructing conditions both in the person himself and in his social environment.

The purpose of the theoretical and empirical study was to analyze current trends in the consideration of theoretical approaches and principles and related problems in the application of psychological assessment (diagnosis) methods in the research and practical activities of specialists on the example of different countries.

Research objectives

1. To analyze a methodological approach to the study of the specifics of the application of theoretical approaches and principles in research and practical evaluation of the psychologist's activities.

2. To substantiate the strategy of theoretical and empirical research, as well as to systematize the methods of data collection and analysis.
3. Conduct a comparative analysis of the theoretical problems of psychological cognition and the study of practice.
4. Through a survey, study the features of the application of theoretical knowledge in the practice of a psychologist.
5. To reveal the features of the methodological foundations of the diagnostic process in advisory and psychotherapeutic activities.
6. Identify the main criteria for the presentation, promotion and perception of psychological assistance and services.

Participants of the study. The survey, conducted at various stages of the investigation, involved 377 people, including 76 expert psychologists.

Scientific novelty. A comprehensive comparative analysis (of theoretical and empirical data) made it possible to identify the features of the formation and correlation of theoretical knowledge with the methods of practical activity of psychologists and, in particular, with the methods of psychological assessment. The highlighted specifics of this ratio testified to the tendencies of distancing from theoretical scientific principles of a hermeneutic nature, as well as the process of rationalization of conceptual aspects when using customers' assessment methods (conversation, observation, tests). This fact was confirmed in the process of theoretical analysis, which revealed the opposite principle, i.e. a positive trend in the process of scientific research. The comparative analysis revealed trends in the formation of professional functions in various scientific schools in the USA, Armenia and Russia.

Theoretical and practical significance of the research. Analytical and empirical studies have documented that the issues of conceptualization and measurement of theoretical orientation, as well as the organization of the activities of practicing psychologists in research evaluating them, are manifested mainly at the analytical-empirical and objective-subjective levels. The applied significance is due to the fact that the analysis of the published research results and our empirical research have shown that the practical application of various methods of assessment of the person and his mental processes and state becomes more effective if there are records and evidence based on the scientific method of data recording, based on the rules and recommended methods of psychological influence.

Structure of the thesis. The thesis is presented in 212 pages and consists of an introduction, 5 chapters, conclusions, a list of literature that contains 226 sources, and annexes. On the topic of the thesis 8 scientific articles were published.

